

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2019-25-2-12>
УДК: 37.035.5

Вікторія Шамрай

Публічний інтелектуал як освітній проект

Анотація

У статті розкривається роль освіти в забезпеченні існування сучасної демократичної системи. Демократичне урядування розглядається крізь призму кризи представницької демократії, яка постає в умовах глобального світу. Осердя кризових явищ складає криза участі громадян в демократичному урядуванні. Серед різних сценаріїв подолання цієї кризи акцент робиться на моделі деліберативної («обговорювальної») демократії. Відповідно ключова роль в продуктивному функціонуванні сучасної демократії належить публічному дискурсу. Публічному дискурсу властива внутрішня суперечність. Його учасники керуються власними інтересами, але продуктивність дискурсу досягається лише за умови його підпорядкування вимогам загального блага. Виділені п'ять критеріїв автентичності дискурсу, які уможливають його спрямованість на загальне благо. Медіумом дискурсу, який забезпечує його автентичність, є публічний інтелектуал. Обґрунтовано, що головним покликанням освіти у демократичній системі сьогодення є продукування публічного інтелектуала як дієвого соціального персонажа. В цьому процесі ключова роль належить гуманітарній освіті, відповідно організованій.

Ключові слова: криза демократії, інтереси, загальне благо, деліберативна демократія, дискурс, публічний інтелектуал.

Освіта завжди має вагоме соціальне призначення, вона відіграє незамінну роль в існуванні та розвитку суспільства. Однак в кожному соціальному устрої спосіб її організації, пріоритети, наповнення мають свої істотні особливості. В усіх суспільствах місія освіти незамінна, але в кожному – не однакова.

Відтак виникає питання про роль освіти в сучасному демократичному суспільстві. За цим питанням стоїть не абстрактне теоретичне зацікавлення. Аналізуючи освітню ситуацію сучасного суспільства – точніше, ту складну констеляцію соціальних порядків, яку витворила та уособлює глобальна дійсність – ми краще дізнаємося про сутність освітнього феномену як такого. Існуючи протягом тисяч років, освіта не є явищем, одного разу визначеним і таким, що існує у простій тотожності з собою. Освітній простір завжди є місцем боротьби за соціальну перспективу,

місцем випробування та відкриття можливостей людини. Тому освіта як певний соціокультурний феномен настільки ж добре відома і znana, настільки ж невідома й неочікувана. Лише режим чутливості до суспільних запитів, до актуальних трансформацій людської життєдіяльності і становища людини здатен убезпечити освітню систему від деградації і, зрештою, зберегти її відповідність своєму культурному призначенню.

Демократія та освіта: задача переосмислення

Як слушно зазначав ще Д. Д'юї, «мобільне суспільство з розвинутою системою каналів для поширення змін у всіх сферах бачить в освіті розвиток ініціативи своїх членів і здатність пристосуватися до змін. В іншому разі, коли ігнорують важливість змін та їхніх зв'язків, вони загрожують поглинути суспільство» (Д'юї, 2003: 74). Щоб зберегти власний сенс освіта має повсякчас змінюватися. А це висуває потужну вимогу до теоретичного дискурсу – адже лише ті зміни продуктивні, які є добре осмислені.

Проблема зв'язку демократії та освіти має для наявних українських умов додаткову актуальність. Адже сучасне українське суспільство самовизначається в обширі саме демократичної перспективи, і це не одного разу зроблений вибір, а тривалий, складний і доволі суперечливий – повною мірою тернистий – шлях. Чим стане інститут освіти на цьому шляху? Яку роль він відігравав і яку має відіграти в складних метаморфозах українського суспільства? Чи є освіта цілком нейтральною щодо демократичної перспективи розвитку, чи без її вагомої та цілеспрямованої роботи сама ця перспектива так і залишиться лише гаслом політичних програм?

Про нештучність цих питань красномовно свідчить історія модерної освіти, зокрема класична модель модерного університету, обґрунтована В. Гумбольдтом (який, зрештою, втілює настанови, розвинені в тодішній німецькій філософській традиції від Канта та Фіхте до Шляєрмахера та Песталоци). Гумбольдт всіляко наголошує на автономії університету і принципу свободи як засадничого для нього. «Держава, – писав він, – має повсякчас усвідомлювати, що прямий вплив з її боку неприпустимий, будь-яке втручання у справу неминуче створюватиме нові перепони... Уже факт встановлення нею форм та засобів для чужорідного тіла [університету], без сумніву, призведе до негативних наслідків» (Гумбольдт, 2002: 25).

Варто згадати, що гумбольдтівська реформа, втілена в новозаснованому (1809 рік) Берлінському університеті, здійснюється під спонукою національної катастрофи, яку зазнала Пруссія у війні 1806 року з Наполеоном. Заснована на незаперечному послуху і дисципліні станова держава виявила свою цілковиту безпорадність. В цих умовах нова освітня

система поставала як основа національного порятунку, відновлення перспективи сприятливого майбутнього. Це дало змогу висунути нечуваний до тоді принцип стосунків освітніх закладів з державою: «Державна не має права вимагати від них чогось, що мало б прямий стосунок до неї. Натомість вона має бути твердо переконана: якщо університети досягнуть своєї мети, то виконають її, державні, завдання у набагато вищому сенсі» (Гумбольдт, 2002: 27-28).

Запорукою успішності цієї місії є демократичні засади самих університетів: «Внутрішня організація таких закладів має сприяти зародженню постійної, плідної, водночас невимушеної та безкорисливої співпраці, усіляко її підтримуючи» (Гумбольдт, 2002: 24). Ці цитати загалом добре відомих принципів гумбольдтівської моделі наведені для того, щоб український читач відчув, наскільки далеко від них стоїть нинішня освіта в Україні і замислився над тим, чи варто чекати національної катастрофи, щоб нарешті по-справжньому взятися за зміну цього становища.

Разом з тим, в контексті міркувань про сучасну освіту варто уникати апеляції до ідеї демократії в її розхожому і надто непевному сенсі. Лише так можна застерегтися й від впливу деяких уявлень про зв'язок демократії та освіти, що набули статусу загальнозживаних очевидностей (що, однак, не гарантує такої ж їх безумовної достовірності). Зокрема, йдеться про те, що «освіта має сприяти розвиткові демократичного урядування». Тут начебто нема чого заперечити, але подібне твердження є щонайменше однобічним. Адже воно перетворюється на порожню декларацію без врахування глибокої кризи, в якій перебуває сучасна демократія в умовах глобального світу. Так само залишається неясним про яку демократію йдеться: чи то про усталену модель представницької демократії (яка якраз і перебуває у кризі), чи про ліберальну модель, чи про сучасні новації в царині демократичного урядування (як от ті, які обґрунтовує модель контр-демократії П'єра Розанвалона (Розанвалон, 2009) чи деякі новітні формати прямої демократії)?

Зважаючи на кризові явища в сучасних демократичних системах, освіта отримує особливу актуальну роль у сьогоденні – сприяти розв'язання внутрішніх суперечностей демократичного урядування та виробленню тих інноваційних форм, які здатні подолати кризу. Через це доречно передусім виявити ті загрози, які постають для демократії з середини її самої.

Загрози демократії з неї самої

Демократія як державний устрій та спосіб організації життя суспільства – античного полісу – винайдена понад 2500 тому назад. Але й дотепер демократичне урядування є предметом теоретичної полеміки

та соціальних експериментів. Якщо вдуматися, це доволі парадоксальне становище. Адже за такий тривалий історичний період можна було б очікувати відпрацьованості всіх елементів цієї соціально-політичної моделі. Однак потенціал і перспективи демократії і на сьогодні складають не менш гостре та відкрите питання, ніж на зорі її історії чи кілька століть назад. Чому так відбувається, в чому причина якоїсь непевності, невизначеності щодо демократії?

Причина цього вкорінена в природі самого демократичного ладу. Адже він є спробою людей витворити суспільний устрій, чутливий до інтересів і прагнень безпосередніх учасників суспільства. Все було б просто, існує демократія як певна усталена соціальна конструкція, яку просто потрібно відтворювати. Натомість, вона є режимом постійного реагування на зміну обставин існування суспільства, на склад і співвідношення соціальних сил, що його складають, на різноманітні виклики, що перед ним постають. Сенс демократії не в ній самій, а в здатності суспільства бути способом самовизначення людей – саморегулятивною, самоврядною системою мінливого життя.

Демократія – лише механізм (ситуативно більш чи менш вдалий) для досягнення цієї фундаментальної соціальної мети. Відтак демократія ніколи наперед не гарантована у своєму успіхові, вона завжди відкрита спроба людського самовизначення у форматі спільного життя людей. Тому і головні ризики, найгостріші виклики демократії постають з неї самої. Така постановка питання не має нас бентежити. Ще у відомій доповіді 1975 року «Криза демократії» Круазье, Гантінгтона та Ватануки для Тресторонньої комісії під головуванням З. Бжезинського серед трьох головних типів викликів демократичному урядуванню особливо наголошується на виклику, що постає з процесу функціонування самої демократії. Він розцінюється як найбільш небезпечний (Круазье, Гантінгтон, Ватануки, 1975).

Демократія природним чином є zagrożеною з двох сторін.

Першу небезпеку складає «влада натовпу», *охлократія*, коли більшість нестямно диктує свою волю, без огляду на природу демократичного урядування як механізму постійного відтворення і досягнення дієвого суспільного консенсусу. Спокуса «волі більшості» весь час існує і дається взнаки в демократично організованому суспільстві.

Більшість мало схильна усвідомлювати, що її чисельна перевага (хоч би якою великою вона не була) ще не змінює її соціальної якості – вона є лише *частина* суспільства, а не його *ціле*. Заміщення цілого частиною (хоч би якою переважаючою) містить в собі подвійну небезпеку: поперше, відбувається штучне нівелювання розмаїття та уніфікація суспільної волі, що помилково ототожнюють з консолідацією. Направду дієве суспільство, що має високий потенціал розвитку, завжди передбачає

внутрішню розмаїтість. Саме за рахунок останньої досягається необхідний динамізм, ефективний пошук та відкриття нових можливостей дії та розвитку, створюється запобіжник проти окостеніння та застиглості соціальних структур і процесів.

По-друге, більшість, засліплена своєю чисельністю та одностайністю втрачає розуміння того, що питання істинності та ефективності не вирішуються кількістю прихильників. Не вдаючись до численних історичних прикладів, згадаймо красномовні випадки з життя природи, коли цілі зграї китів викидаються на сушу чи у масовому русі отари овець падають у прірву або стаються «масові самогубства» лемінгів тощо. Сліпі імпульси, які інколи заволодівають людськими масами, здатні спричинити не менш згубні ефекти і є вкрай далекими від настанов розуму.

Особливо небезпечною є загроза охлократії у соціально малоструктурованому, люмпенізованому суспільстві. Людина, яка силою соціальних дисбалансів та інших чинників не в змозі дати раду з власним життям, ще менш здатна бути дієвим учасником життя спільного, ефективно впорядковувати його. Злиденність, яка робить особу заручником елементарної задачі виживання, згортає горизонт її самовизначення в одну точку, в один примітивний життєвий рефлекс. Звикла до знедоленості, повсякчас балансуюча на грані відчаю особистість, вже сподівається не на власні сили, а на щасливий випадок – рятівну дію когось звідкись. Охлократія небезпечна не тільки диктатом більшості та низьким рівнем раціональності. Не меншу небезпеку складає схильність люмпенізованої маси передоручати свою долю комусь іншому. Так виникає ґрунт для другої небезпеки, яка повсякчас чатує в тілі демократичного суспільства. Це – *загроза тиранії*.

Суспільство має надособистісний характер. Однак воно складається з людей, конкретних осіб, і тому всім виявам суспільної волі властива тенденція до персоніфікації. Певні рішення та вибори суспільства, його успіхи та невдачі повсякчас персоніфікуються в особах тих чи тих суспільних діячів. Завдяки цьому окремі особи стають власниками великих соціальних капіталів, які – як це властиво здебільшого й економічним капіталам – створені переважно не особистими якостями, зокрема працею, а ефектом руху велетенських економічних сил та спонтанністю імперсональних відношень. Відтак виникає спокуса використання потужного соціального капіталу для оволодіння простором суспільного життя, його контролю. З іншого боку, масами володіє інша спокуса – передоручити відповідальність та розв'язання власних проблем якійсь верхній, керуючій волі. Так утворюється живильний ґрунт для постанови диктатур. І якщо в сучасних розвинених демократіях диктатура осіб має чимало запобіжників і загалом досить малоїмовірна, то диктатура *структур* цілком реальна.

Потенціал деліберативної демократії в розв'язанні кризи

Будь-який сучасний дискурс щодо демократії має відбуватися у смисловому горизонті кризи, що її переживає демократичне урядування в глобальному світі. Інакше це будуть міркування, що оминають самий нерв самовизначення сучасних суспільств.

На основі попередньо розгляду доходимо висновку: наразі має йтися не про *кризу* сучасної демократії, а про різноманітні *кризи* демократичного урядування в умовах сьогодення. Сучасна демократія проходить через низку кризових ситуацій різної природи. Їх сукупність можна визначити як кризу представницької демократії. Вияви її різні, але спільний знаменник полягає в тому, що реальна залученість пересічних громадян (власне, громадянської спільноти) до урядування все відчутніше зменшується і підважується. Фактично відбувається деградація народовладдя, яке все більше перетворюється на декларативну величину (влада іменем народу, але майже без участі народу). Тобто нинішня криза демократії – це передусім криза представницької демократії, *криза реальної участі* громадян в прийнятті суспільно значущих рішень.

Великою мірою цьому процесові сприяють маніпулятивні технології публічної комунікації, передусім у діяльності мас-медіа. Відтак перед сучасним демократичним суспільством постає нагальне завдання подолання кризи представницької демократії. Це можливо лише на основі залучення народу – пересічних громадян – до процесу управління та вирішення суспільно значущих питань. Без вирішення цього масштабного і багатомірного соціального завдання сама демократія перетвориться на фантом, фікцію. Якою вона на сьогодні значною мірою вже є (а в реальній тканині суспільного життя завжди значною мірою була).

Ця гостра колізія демократичного урядування привертає першочергову увагу до оновлення та санації суспільного дискурсу, який має повернути собі ту дієвість і достеменність, без якої демократично організоване суспільство вочевидь неможливе. Адже демократія в своїй основі – це певний (розвинений, відкритий та дієвий) порядок дискурсу. Без належної культури дискурсу неможливо досягати ані належної артикуляції різноманітних соціальних інтересів, ані – головне – їх взаємного узгодження, розв'язання суперечностей та досягнення суспільно значущих консенсусів, на основі яких розгортається розвиток суспільства. Це звертає нас до проблеми дієвості дискурсу в умовах демократичного урядування.

Різнманітні соціально-політичні сценарії подолання кризи представницької демократії орієнтуються зазвичай на нові форми демократичного урядування, зокрема розвиток прямої демократії. Особливо впливовою з сучасних теорій прямої демократії є інформаційна теорія

демократії, яку розвиває, зокрема, Мануель Кастельс (Кастельс, 2000). Однак, як не парадоксально, вплив ідей прямої демократії в сучасній політичній практиці значно перевищує їх вплив на сучасні соціально-політичні теорії урядування. Прикладом може слугувати безпрецедентний успіх руху «П'яти зірок» в Італії. Він виник лише у 2009 році (заснований коміком Беппе Гріло), але вже у 2016 поховав надуспішного прем'єр-міністра Матео Ренци, перемігши його на референдумі по реформі державного управління. На виборах 2018 року рух «П'яти зірок» став найуспішнішою окремою політичною партією, здобувши майже третину голосів виборців (правоцентристський блок Берлусконі набрав 37%). Однак щодо прямої демократії є і серйозні застереження, квінтесенцією яких є так званий «диктат більшості».

Справді, пряма демократія у великих суспільствах, здійснювана у форматі голосувань, є вочевидь вразливою і легко піддається маніпуляціям. Це, зокрема, показав досвід плебісцитів ХХ сторіччя. Тому виникає потреба залучення громадян у систему урядування – тобто посилення демократичної участі, – однак в інших форматах, ніж прямий волевияв шляхом голосувань. Має бути знайдений середній шлях: той, який би дозволив уникнути фактичного усунення громадян від урядування шляхом монополізації його політичними кланами та бюрократичними структурами «виконавчої влади» з одного боку, але з іншого дав би змогу запобігти маніпуляціям суспільної свідомості з боку тих ще інституційованих політичних гравців, що використовують вразливі якості «плебісцитної демократії».

Пошук цього середнього шляху полягає у використанні можливостей публічного дискурсу. Ще у 1980-ті роки, аналізуючи тенденції трансформації суспільства в умовах інформаційної епохи, Дж. Несбіт виділяв перехід від представницької до партиципаторної демократії (себто демократії співучасті) (Несбит, Ебурдин, 1992). А співучасть, своєю чергою, передбачає інтенсивну суспільну комунікацію та розвиток її різноманітних ефективних форм, тобто використання потенціалу суспільного дискурсу. Вірогідно, найбільш системно використовує ефект дискурсу в демократичному урядуванні модель деліберативної демократії. Ця модель передбачає здійснення урядування в режимі постійного публічного аргументованого дискурсу, участь в якому відкрита для всіх громадян. Принцип дискурсу вдало поєднує можливість широкого залучення громадськості до прийняття суспільно значущих рішень з імперативами раціональності. Порядок дискурсу має забезпечити від свавілля більшості і надати перевагу не найбільш масовій, а найбільш аргументованій позиції.

Деліберативна демократія здатна сприяти розв'язанню кризи сучасної демократії подвійним чином: по-перше, вона розширює можливості

участі громадян в урядуванні, створює формати обговорення суспільно значущих питань та процедур впливу на прийняття рішень державними інститутами та органами місцевого самоврядування. В цьому плані вона долає неправомірну концентрацію влади в руках політикуму і повертає правдивий сенс народовладдю. По-друге, добре організований деліберативний демократичний дискурс здатен стати антидотом – протиотрутою – для маніпулятивних технологій публічної комунікації.

Медіум дискурсу та загальне благо

Наразі винесемо за дужки розгляду інституції та форми дискурсу, здатного забезпечити широке й впливове залучення громадян в процес урядування. Не будемо також торкатися деліберативної демократії як політико-правової проблеми. Це, звичайно, в соціальному плані питання першочергового значення, але в ракурсі нашої теми на перший план виступає інший сюжет – порядок суспільного дискурсу, його можливості як процесу та процедури.

Дискурс (деліберативна демократія) лише тоді відповідає своєму призначенню, коли забезпечує не лише свободу виразу і відстоювання окремого легального інтересу, а передусім здійснення будь-яких інтересів у контексті досягнення та реалізації *спільного*, чи то *загального блага*. Тому деліберативна демократія лише тоді дієва, коли створює простір для *виявлення* та реалізації загального блага як *загальної умови реалізації будь-яких окремих соціальних інтересів*.

Зазвичай загальне та спільне благо ототожнюються. Однак відносно соціальних інтересів вони мають різний сенс і їх доцільно розрізняти. *Спільне благо є формою сполучання, інтеграції окремих інтересів*. Це узгоджена учасниками дискурсу користь, результат консенсусу, в якому втілюється баланс інтересів. Фактично під цим титулом існує «інтерес всіх», підсумок домовлення інтересів між собою. Синонімом «спільного блага» є «інтегральний інтерес».

Природа загального блага суттєво інша. *Загальне благо – це апріорна структура: з нього виходять учасники дискурсу як сенсу та цінності, яка уможливорює саме конституювання та існування інтересів*. Загальне благо є умовою їх можливості. Якщо спільне благо (інтегративний інтерес) є результатом консенсусу, спільної згоди наявних окремих інтересів (їх рішенням), то загальне благо передує їм і постає в режимі *визнання*.

Публічний дискурс так чи так буде залишатися ареною тяжби та битви особистих та колективних егоїзмів. Однак у дискурсі мають ефективно діяти два принципові застереження: по-перше, спосіб виявлення та комунікативної конкуренції має бути підпорядкований неупередженим правилам комунікації – таким, які ставлять всіх учасників, незалежно

від їх соціальної потуги, в рівні умови та орієнтують на сенс; по-друге, окрім особливих інтересів постійною величиною всіх обговорень має бути загальне благо – як та інтерсуб'єктивна цінність, що уможлиблює всі конкретні інтереси. Образно кажучи, можливість рухатися куди заманеться, виникає лише тоді, коли існує відкритий простір. Якщо відкритого простору немає, рухи будь-куди унеможливлюються.

Відтак виникає гостре питання медіуму дискурсу. Якщо всі учасники дискурсу діють, керуючись власними інтересами, то як з цього процесу може постати щось більше – сенс, який виходить за межі партикулярних та колективних егоїзмів і відтворює загальне благо? Чи можливо це взагалі? Тут ми зіштовхуємося з новою редакцією відомого «ідеологічного парадоксу Мангейма» (Манхейм, 1994: 66-85), який стосувався утруднень в обґрунтуванні об'єктивного соціального пізнання. В суспільному дискурсі об'єктивності пізнання відповідає позиція загального блага, що так само важко досяжна.

Принагідно зазначимо, що сам суспільний дискурс, здатний розгортатися в смисловому горизонті загального блага, є одним з вагомих виявів останнього – тобто сам є загальним благом. Але, звісно, йдеться про дискурс, що відповідає низці конститутивних вимог. Для досягнення своїх цілей дискурс деліберативної демократії має бути: дискурсом *публічним* (здійснюваним «перед публікою», не прихованим від громадськості, а завжди доступним для її уваги); дискурсом *відкритої громадської участі* (доступність «для всіх» учасників суспільства; кожен має у ньому «право голосу»); дискурсом *неупередженим* (вільним від ангажованості тим чи тим обраним інтересом); дискурсом *аргументованим* (спертим на силу раціонального мислення і властиві йому вимоги аналітичності, логічності, доказовості тощо – загалом всім головним вимогам раціональності); дискурсом *(соціально) відповідальним* (здійснюваним в постійній усвідомленості того, що він є (а) не свавільною мовленнєвою практикою, а має *прескриптивну природу* – є вагомою основою соціальної дії і власне самою дією та (б) не лише засобом досягнення цілі учасника дискурсу, а й водночас конститутивним чинником *постійного переустановлення суспільства*¹). Назвемо ці сутнісні характеристики дискурсу деліберативної демократії *критеріями автентичності дискурсу*.

¹ Виходжу з розуміння демократії як соціально-політичного ладу (режиму існування суспільства), який передбачає не лише певну інституційну структуру, а й постійне процедурне підтвердження. Резолюція ПАРЄ «Демократія в Європі: криза і перспективи» наголошує, що демократія «це нескінченний процес, який щоденно піддається випробуванням» (Демократія в Європі: криза і перспективи, 2010).

Медіум дискурсу має забезпечувати його автентичність, і за цієї умови деліберативна демократія досягає дієвості¹. Але хто або що може виконати цю складну і визначальну роль? Безумовно, ключове значення тут мають процедури дискурсу – від їх правовизначених форм до загальної культури та етосу комунікації. Але знеособлених процедур вочевидь замало. Самі по собі вони ніколи не досягнуть належного ефекту. Інтерсуб'єктивність процедур має бути підкріплена потугою особової участі. Таким учасником дискурсу, який надає процедурам сили живої дії, є публічний інтелектуал.

Публічний інтелектуал як медіум дискурсу деліберативної демократії є дієвцем, якості якого відповідають критеріям автентичності публічного дискурсу. Відповідно він виступає як толерантний, незаангажований, компетентний, соціально відповідальний інтелектуал. Ці якості уможливають його участь у дискурсі за логікою ефективності (користі, продуктивності) самого дискурсу, а не за логікою окремого соціального інтересу.

Публічного інтелектуала *недостатньо розуміти як персону, конкретну особистість*. Це обмежений погляд, який містить в собі потенційну небезпеку образу «ідеальних особистостей». Публічний інтелектуал є не ідеальною особистістю, а певною *теоретичною (водночас комунікативною) ідеалізацією*. Він передусім є не особа, сповнена чеснот, а особлива, в певному сенсі ключова *роль* у порядку дискурсу. По суті, публічний інтелектуал сам є невіддільною частиною процедур дискурсу, і тому в певному сенсі може бути названий процедурним чинником. Долаючи вплив власного інтересу, публічний інтелектуал стає актором від імені *загального блага*.

Публічний інтелектуал як освітня задача

В феномені публічного інтелектуала ми знаходимо ключову точку докладання зусиль сучасної освітньої системи для забезпечення продуктивного демократичного урядування в умовах глобального світу. Він, знов наголосимо – передусім не особа, а *якість особистості*: її здатність у просторі публічного дискурсу виступати не з позицій власного особливого інтересу, а з позицій загального блага і продуктивності діалогу. Це зацікавленість не у своїй користі, а в успішності обговорення і досягнення ним суспільно корисних результатів. Цією увагою ми знімаємо деякий присмак утопічності, який може виникнути в разі отожднення публічного інтелектуала з по суті героїчною особою, здатною повністю зректися власних інтересів задля блага суспільного цілого і

¹ Тут застосовується поняття «медіуму» на відміну від більш звичного «медіа», щоб підкреслити не лише суто інструментальну, а й змістову роль цього феномену.

успішності публічного дискурсу. Публічний інтелектуал передусім не особа з низкою чеснот, які дозволяють їй вивищитися над власними інтересами, а **особлива роль** в структурі дискурсу. І як така роль публічний інтелектуал є **частиною процедури** дискурсу.

Звісно, було б надто наївно покладати сподівання на вирішення вищеописаних складних соціальних проблем на постать публічного інтелектуала. Це системне завдання трансформації всього суспільства. Тим більш, публічний інтелектуал має мислитися передусім не як особа, якийсь новий месія, а як певна роль в структурі дискурсу. Однак як така роль він утворює необхідний елемент демократичної процедури. І цей елемент має цілеспрямовано створюватися. Особливу роль в цьому процесі має відіграти як відповідно реформована система освіти, так і участь громадян в широкому полі суспільних ініціатив, які покликані коригувати дії державних та місцевих органів влади в їх спрямуванні на реальні потреби та інтереси громадян, а також – не менш важливий аспект – бути засобами суспільного контролю над діяльністю держави, бізнесу і всіх інституційованих соціальних гравців.

Якість публічного інтелектуала формується всім процесом суспільної життєдіяльності, однак особлива роль в цьому належить *освіті*. Фактично йдеться про виокремлення *особливого універсального завдання* перед усіма форматами та фаховими спрямуваннями освіти: готувати не лише фахівця, а ключового дієвця демократичного урядування – публічного інтелектуала. Якою б діяльністю фахівець не займався, і яким би гарним спеціалістом у своїй галузі не був, перед ним стоїть ще й *покликання бути ефективним учасником суспільства*. В умовах демократичного урядування це означає бути публічним інтелектуалом.

Це не зовнішня щодо фаху вимога, як це може здатися на перший погляд. Бо суспільний простір – це та дійсність, в якій реалізується будь-яка фахова справа. І від якості – доброякісності – цього простору неабияким чином залежить і стан та ефект будь-якої справи, яка у ньому відбувається. Разом з тим, «бути публічним інтелектуалом» – це формула соціальної відповідальності, її не варто підпорядковувати вимогам суто фахової успішності.

Окрім того, сфера урядування – загалом кажучи політичної діяльності – хоч і передбачає певні фахові навички, однак живиться представниками найрізноманітніших спеціальностей. А от для учасника політики, державного діяча якості публічного інтелектуала стають життєво необхідними – неусувними вимогами його продуктивної участі у політиці.

Нарешті, система освіти не лише покликана поставляти на «суспільний ринок» публічних інтелектуалів як ключових дієвців деліберативної демократії. Сама освітня система лише тоді досягає ефективності, коли самоорганізується на засадах деліберативної демократії. Власти-

вий університету принцип самоврядування викладацько-студентською спільнотою (що складає основу автономії університету) передбачає діяльність в режимі деліберативної демократії, а відтак – виконання учасниками університету ролі публічного інтелектуала в просторі самого освітнього процесу.

Цей подвійний ефект публічного інтелектуала в освіті можна позначити як *амбівалентну роль деліберативної демократії щодо освітньої системи*. Публічний інтелектуал виступає одночасно як мета і як чинник освітніх практик: з одного боку, деліберативна демократія висуває запит освітній системі на публічного інтелектуала як важливого соціального персонажа, без якого продуктивний суспільний розвиток унеможлиблюється; з другого боку, деліберативна демократія і публічний інтелектуал як її медіум є умовами ефективної роботи самих освітніх інституцій, передусім університетів.

Отже, в освітньому плані публічний інтелектуал виступає у двох головних вимірах. Перший – це введення в структуру освітніх пріоритетів задачі: готувати не лише фахівця, а ключового дієвця демократичного урядування – публічного інтелектуала. Другий – це чинник самоорганізації самої системи освіти. Освітня система лише тоді досягає ефективності, коли самоорганізується на засадах деліберативної демократії. А це передбачає визначальну роль як публічного дискурсу (в тому числі академічного гатунку), так і його дієвця – публічного інтелектуала – в якості визначальних регуляторів університетського життя. На сьогодні, в складних умовах становлення демократії в Україні, публічний інтелектуал постає як нагальне універсальне завдання, виконання якого складає один з цільних запитів до української системи освіти (передусім вищої). Наскільки ж наявна освітня система чутлива до цієї масштабної соціальної задачі і здатна її виконати?

Гуманітарна складова освіти

Особливим освітнім модулем, який покликаний сприяти формуванню кожного випускника університету в якості публічного інтелектуала, є *гуманітарна складова освіти*. Її роль принципово відмінна від гуманітарної спеціалізації. Гуманітарна складова як універсальний чинник будь-якої фахової вищої освіти, переслідує не якусь дисциплінарну мету гуманітарної обізнаності, а вирішує задачу набуття *гуманітарного смислового горизонту*, який уможлиблює виконання людиною ролі публічного інтелектуала.

Наявність гуманітарної складової (звісно, належним чином – дидактично і методично – організованої) відображає амбівалентне завдання, яке має розв'язати сучасний університет: спродукувати в одній особі

фахівця, людину певної професії – і водночас публічного інтелектуала, себто людину суспільного, громадянського служіння (медіуму дискурсу деліберативної демократії). До цих двох орієнтирів варто додати третій – науковця відповідної галузі, який здатен до творчого пошуку у певній царині пізнання. Я спеціально не виокремлюю цього третього компонента, вкрай важливого для сенсу і покликання університету, оскільки гуманітарний компонент вищої освіти сприяє вирішенню і цього завдання, яке можна визначити як *розвиток креативності мислення*.

В останні роки в університетській освіті спостерігається тенденція до витіснення гуманітарної складової зі структури освіти та редукція навчального процесу до оволодіння суто дисциплінарними компетентностями. При цьому, як не парадоксально, в структурі освітнього стандарту кожної професії завжди передбачається потужний блок так званих «загальних компетентностей». Це можна бачити по вимогах проекту Тьюнінг (Tuning), який передбачає створення єдиного освітнього простору в Європі. Разом з тим, передбачаючи великий комплекс неспеціалізованих компетентностей, методологія Тьюнінгу не передбачає спеціального освітнього комплексу, який би забезпечував оволодіння ними. Все має відбутися неначе саме собою, в процесі вивчення «фахових предметів». Однак незрозуміло, яким чином і за рахунок чого це має відбутися? Адже освітній потенціал фахових дисциплін відбивають спеціальні (чи то фахові) компетентності. Вочевидь, для забезпечення загальних компетентностей потрібен окремий освітній модуль, роль якого і покликана виконати гуманітарна складова освітнього процесу.

Однак, всупереч цій логіці, відбувається протилежний процес – гуманітарна складова університетської світи стрімко скорочується та зменшується. Так університети намагаються підвищити свою конкурентоздатність на освітньому ринку у відповідності до прагматичного запиту на фахову освіту за принципом «нічого зайвого». Ця тенденція властива не лише Україні, а й всьому світові. Стурбованість щодо цього і гостру критичну реакцію висловлюють вчені провідних європейських країн, Японії, США. Наприклад, пару років тому Міністерство освіти Японії видало наказ про фактичне вилучення викладання гуманітарних дисциплін зі структури підготовки фахівців інших професій. Показово, що провідний університет країни відмовився виконувати цей наказ, мотивуючи тим, що це завдасть непоправної шкоди підготовці фахівців всіх професій.

Подібна боротьба відбувається й в Україні. Тут ситуація є тим більш небезпечною, оскільки українська традиція гуманітарної освіти є доволі слабкою. Між тим нагальність гуманітарної складової в освіті (та комунікативної компетентності як її важливого чинника) демонструє Силіконова долина США, в якій існує потужний попит передусім не на

ІТ-фахівців, а на гуманітаріїв. В структурі інноваційних ІТ-розробок вони виконують подвійну функцію: по-перше, творчого дискурсу, продуктивної комунікації в робочих колективах розробників комп'ютерних технологій; по-друге, ефективну організацію всього комплексу робіт, що передбачає вирішення доволі складної соціально-управлінської задачі. Таким чином, як бачимо, гуманітарна складова тут забезпечує передусім дискурсивно-комунікативний ефект: з одного боку, креативності роботи, з іншого – її організації.

З даних міркувань випливає цілком очевидний висновок: гуманітарна складова освіти (звісно, належним чином організована і «заточена» під відповідальну соціальну задачу) є не просто справою опанування «культурних здобутків людства», «справою виховання» тощо. Вона забезпечує, насправді, соціальну перспективу розвитку суспільства, необхідний підмурок демократичного урядування в сучасних умовах. Це вимагає віднести до неї зі значно більшою відповідальністю та увагою, ніж робить це сьогодні освітянське керівництво, вбачаючи у відстоюванні прав гуманітарної складової університетської освіти лише корпоративний інтерес гуманітаріїв. Подібна похибка оптики може дорого коштувати не лише українській освіті, й без того обтяженій численими вадами (зокрема, підриваючи перспективи нагальної необхідної їй внутрішньої демократизації і досягнення реальної автономії університетів), а головне – українському суспільству, чий потенціал розвитку цим суттєво підважується.

Посилання:

- Гумбольдт В. (2002) Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових закладів у Берліні. В: *Ідея Університету: Антологія*. Львів: Літопис, 22-32.
- Демократія в Європі: криза і перспективи (2010) Резолюція ПАРЕ №1746. URL: <http://www.andigross.ch/html/DemEuroRuss.pdf>
- Д'юї Д. (2003) Демократія і освіта. Львів: Літопис.
- Кастельс М. (2000) Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М.: ГУ ВШЭ.
- Крузьє М., Гантінгтон С., Ватануки Дз. (1975) Криза демократії. Доповідь Тристоронній комісії. URL: <http://www.iarex.ru/articles/52589.html>
- Манхейм, К. (1994) Идеология и утопия. В: *Манхейм, К. Диагноз нашего времени*. М.: Юрист, 7–276.
- Несбит Дж., Эбурдин П. (1992) Что нас ждет в 1990-е годы. Мегатенденции. Год 2000. М.: Республика.
- Розанвалон П. (2009) Демократична легітимність. К.: КМ Академія.

References:

- Castells M. (2000) *The Information Age: Economics, Society and Culture*. М.: HSE [in Russian]

- Crozier M., Huntington S., Watanuki Dz. (1975) The crisis of democracy. Report to the Tripartite Commission [in Ukrainian] URL: <http://www.iarex.ru/articles/52589.html>
- Democracy in Europe: crisis and prospects (2010) PACE Resolution No1746 [in Ukrainian] URL: <http://www.andigross.ch/html/DemEuroRuss.pdf>
- Dewey D. (2003) Democracy and Education. Lviv: Litopys [in Ukrainian]
- Humboldt W. (2002) On the Internal and External Organization of Higher Scientific Institutions in Berlin. In: *The Idea of the University: An Anthology*. Lviv: Litopys, 2002, 22-32 [in Ukrainian]
- Mannheim K. (1994) Ideology and Utopia. In: Mannheim, K. Diagnosis of our time. M.: Jurist, 7–276 [in Russian]
- Nesbit J., Eburdin P. (1992) What awaits us in the 1990s. Megatends. Year 2000. M.: Respublika [in Russian]
- Rosanvalon P. (2009) Democratic legitimacy. K.: KM Academy [in Ukrainian]

Victoria Shamrai. Public intellectual as an educational project

The article reveals the role of education in ensuring the existence of a contemporary democratic system. Democratic governance is viewed through the prism of the crisis of representative democracy that arises in global world. The focus of the crisis forms a crisis of citizen participation in democratic governance. Among the various scenarios for overcoming this crisis, the emphasis is on a model of deliberative (“discussing”) democracy. Accordingly, a key role in the productive functioning of contemporary democracy belongs to public discourse. Public discourse has an internal contradiction. Its participants are guided by their own interests, but the productivity of the discourse is achieved only if it is subject to the requirements of the common good. Five criteria of the authenticity of the discourse that make it aimed at the common good are highlighted. The medium of discourse that ensures its authenticity is a public intellectual. It is proved that the main vocation of education in the contemporary democratic system is the production of a public intellectual as an effective social character. In this process, a key role belongs to humanitarian education, respectively organized.

Keywords: *crisis of democracy, interests, common good, deliberative democracy, discourse, public intellectual.*

Виктория Шамрай. Публичный интеллект как образовательный проект

В статье раскрывается роль образования в обеспечении существования современной демократической системы. Демократическое управление рассматривается сквозь призму кризиса представительной демократии, который возникает в условиях глобального мира. Средоточие кризисных явлений образует кризис участия граждан в демократическом управлении. Среди различных сценариев преодоления этого кризиса акцент делается на модели делиберативной («обсуждающей») демократии. Соответственно ключевая роль в продуктивном функционировании современной демо-

кратии принадлежит публичному дискурсу. Публичному дискурсу присуще внутреннее противоречие. Его участники руководствуются собственными интересами, но продуктивность дискурса достигается только при условии его подчинения требованиям общего блага. Выделены пять критериев подлинности дискурса, которые делают его направленным на общее благо. Медиумом дискурса, который обеспечивает его подлинность, является публичный интелектуал. Обосновано, что главным призванием образования в современной демократической системе является продуцирование публичного интелектуала как действенного социального персонажа. В этом процессе ключевая роль принадлежит гуманитарному образованию, соответственно организованному.

Ключевые слова: кризис демократии, интересы, общее благо, делиберативная демократия, дискурс, публичный интелектуал.

Вікторія Шамрай, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу соціальної філософії Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

E-mail: uffon@ukr.net

Victoria Shamrai, candidate of philosophical sciences, senior researcher of social philosophy department of H. S. Skovoroda Institute of Philosophy of NAS of Ukraine.

E-mail: uffon@ukr.net